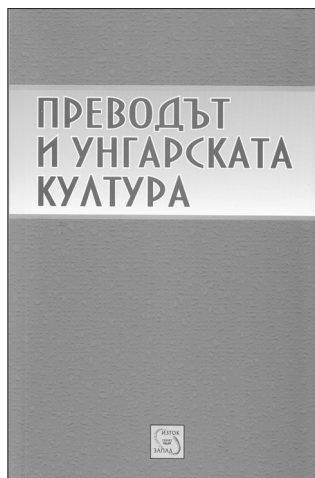

БЪЛГАРСКИЯТ КОНДУКТОР РАЗБИРА УНГАРСКИ

Преводът и унгарската култура. София, 2011, 334 с.

Новелата „Българският кондуктор“ на Дежьо Костолани е добре известна. Унгарски интелектуалец преминава нощем с влак през България, не може да заспи, излиза в коридора и се опитва да завърже разговор с кондуктора. Българинът е преизпълнен с емоции, показва снимка на куче, размахва писмо... Тази история неведнъж е била тълкувана по различни начини, изследвани са културните разлики между героите и се е стигало до значими заключения за отношенията между Европа и Балканите.

Когато разгърнах сборника „Преводът и унгарската култура“, появил се в края на 2011 г., аз си дадох сметка, че неразбирането на Другия е до голяма степен преодоляно, а в нашата страна има силна школа унгаристи. Съставителите на сборника Й. Найденова, Л. Лесничкова и Л. Бедечса предложили на читателите не просто механичен сбор от статии, а отлично премислено цяло, в което отделните многофункционални аспекти на превода са разгледани така, че получаваме обобщена представа за съвременния етап на възприемането на

значимите унгарски културни и литературни явления. Несъмнено преводът е от огромно значение в процесите на межкултурната комуникация, като под превод трябва да разбираме в най-широк смисъл усвояването на чуждите културни ценности и културни продукти. Моята гледна точка към всичко това е на човек, сериозно изкушен от теорията и практиката на превода, но и същевременно заразен от привличането на надвременното в унгарските творби. Очарован съм от филмите на Миклош Янчо, Ищван Сабо и Марта Месарош, от литературната класика и от произведенията на модерни творци като нобелиста Имре Кертес. Всичко това ме прави особено чувствителен към темата за внедряването на културния продукт в чуждоземна среда посредством преодоляването на езиковите и духовните бариери.

Пътят към този сборник преминава през проведените два симпозиума под наслов „Култура и превод (с оглед на унгарския език)“, съответно през ноември 2006 и юни 2011 г. Организиран от специалността унгарска филология към Софийския университет и с активното участие на Института за литература при БАН и партньорството на Съюза на преводачите в България, тези форуми привличат литературоведи, историци, етнологзи, преводачи и писатели. Наред с унгаристите се открояват и имената на други български изследователи, докоснали се по един или друг повод до темата, и също с принос към актуални направления на българската унгаристика през последното десетилетие. От новаторските доклади, преводи и публикации се ражда идеята за сборника, определен в увода като своеобразно продължение на подготовения през 2004 г. том „Унгаристиката в България“.

Във въведението актуализирах образа на „българския кондуктор“ може би и поради това, че ми направи особено силно впечатление ста-

тията на Ласло Бедеч, посветена на „Новите тълкувания на „Българският кондуктор“. Авторът изследва корпус от осемнайсет текста на български и унгарски автори, посветени на знаменитата среща във влака в романа „Корнел Ещи“ от писателя Дежьо Костолани. Пренаписана от трима български и петима унгарски писатели в двуезично издание през 2003 г., по-късно историята е обогатена с нови тълкувания. Така странната комуникационна ситуация е осмислена от различни гледни точки, като се стига и до размяна на ролите. Българските автори отхвърлят интерпретацията, че техният сънародник може да се озове в унижително положение. Известният съвременен писател Петер Естерхази в романа си „Ещи“ също преосмисля прочетеното. В крайна сметка Бедеч нещо откроява балканското и унгарското, за да потърси всъщност общочовешкото, което дава тон на различните виждания за проявата на Другостта. Той отговаря на кардиналния въпрос: „Къде е границата между човек и човек, между народ и народ, и могат ли те да се преминават?“

Особено значими са отговорите на историците, които също се вълнуват от тези въпроси. В „Ранно присъствие на унгарци и поляци в България“ Радка Пенчева се потапя в атмосферата на две книги на Стилиан Чилингиров – романа „До коле, о Господи“ и историческия труд „Маджари и поляци в Шумен. Принос към историята на българската цивилизация“, публикувани съответно през 1939 и 1943 г. Темата е вълнувала мнозина, тъй като след неуспешното въстание на унгарците срещу Хабсбургите през 1948–1849 г., емигранти от Унгария и от Полша пристигат в град Шумен. Унгарците са около 6 000 души, начело с Лайош Кошут, а поляците са около 500 и сред тях е Михаил Чайковски (Садък паша). Интересно е различното отношение на двете народности групи към Турция и, съответно, към Русия. Преносът на култура е своеобразен вид превод, който силно се отразява на развитието на град Шумен, където

се организират първите светски баловете, а и се заражда българската драма и театър. Пенчева цитира литературния критик Георги Константинов, според когото в творбите на Чилингиров се „съпоставят два духовни свята“, изтъква се закъснялостта на нашето развитие и „влиянето на гордия и свободололюбив европейски патриотизъм върху събуждащото се национално чувство на българите“.

Сходни са разглежданите проблеми в статията на Марта Бур „Граф Ищван Сечени и Дунавското параходно плаване“. Упоменат в „Българска енциклопедия“ на братя Данчови, унгарският аристократ, който е значим политик реформатор и писател, не е достатъчно добре познат у нас. А Сечени проучва параходното плаване до устието на Дунав. През 1830 г. с това намерение той предприема пътуване по реката, което трае четири месеца. В дневниците му се очертават параметрите на мечтания от него подем на източната търговия.

Историческите изследвания продължават с находката на Николай Чернокожев, който сравнява руското, немските и френското издание на капиталния труд на Феликс Каниц за Дунавска България – една статия, която ни напомня, че своеобразието на преводите може да се търси и в графичните решения на различните издания, в акцентите, които се съдържат в заглавията, дори в шрифтовете, курсивиранията и оцветяванията.

За пътуването и неговото споделяне чрез слово и знаци, като своеобразна посредническа дейност, чрез която се осъществява превод, пренасяне на култури, говори Венета Янкова от Шуменския университет в статията си „Преводачи“ на култури“ с подзаглавие „Ищван Ечеди и неговите пътни бележки“. Пътните бележки на видния унгарски етнограф Ищван Ечеди (1885–1936), който посещава страната ни през 1926 и 1927 г., са систематизирани, дава се представа за обособените от него културни пространства, за целенасочения му интерес към историята, археологията и към традиционния бит на българите.

Много сериозно внимание се отделя на районите със смесено християнско и мюсюлманско население, отбелязват се ориенталските елементи. Ечеди гледа българите с позитивния поглед на европейца, който не пропуска да спомене явленията, характерни за отминаващия патриархален свят.

Историкът унгарист Петър Каменов посвещава изследването си на „Българският въпрос 1878–1918 г. и унгарската историография през ХХ в.“ Ценно за внимателния читател е запознването с неизвестни до този момент у нас исторически трудове, сред които се открояват „Развитие на Балканския проблем“ от Дьорд Балани, „Австро-Унгария и България след Санстефанския мирен договор 1878–1879“ от Ищван Диосеги, както и „Балканската политика на Австро-Унгария след Берлинския конгрес“ от Емил Палоташ. Тези трудове са разгледани аналитично с оглед на докосването им до българската тема.

Статията на Пенка Пейковска от Института за исторически изследвания при БАН обръща внимание на „Историческата унгаристика в България (развитие и постижения)“. Като започва със Спиридон Палаузов, който пръв прави опит да изследва българо-унгарските отношения през Средновековието, авторката отбелязва постиженията на класическата школа (Васил Злагарски и Петър Мутафчиев), отделя дължимото внимание и за историческата унгаристика в постмодерната епоха, акцентува върху превода и обнародването на унгаро-езични извори за българската история.

Изследванията на историците са особено показателни за постиженията на съвременната българска унгаристика и за следването на традициите в отразяването на динамичните взаимоотношения между двете страни. Не по-различно е отношението на литературоведите към сближаването между литературите и културите на унгарци и българи. Вече споменах статията на Ласло Бедеч. Не мога да пропусна един специфичен поглед към преводната литература в Унгария през ХVI в. – изследването

на Дьозьо Токач „Литературно общение в епохата на реформацията“. На пръв поглед тази статия няма връзка с България, но тук ни е оставена възможността да сравняваме. Шестнайсети век е особено плодотворен за взаимното проникване на литературите в Средна Европа. В това отношение българското отсъствие, поради принудата на робството, също е показателно. Статията на Токач е ценна като литературен обзор, но и със схващанията за превода на старите текстове, на първо място кодексите и Библията. Богословските преводи са на свещени текстове и не подлежат на промяна. Авторът ни напомня, че подобно становище застъпва още Константин Философ-Кирил още в средата на IX в. Свидетели сме как усилията на преводачи на Новия завет, които проявяват изключителен усет за стил, водят в посока към създаването на книжовен език.

Литературоведите намират свои интересни ракурси за срещата с Другия. Ценна в това отношение е „екскурзията“ на Пенка Ватова сред анализите на родното драматично изкуство в статията „Унгарската драматургия в Народния театър от създаването му до Втората световна война“. Срещаме се с успеха на пиесите на Ференц Молнар, Ласло Фодор, Ласло Фуш Фекете и др., в които се изявяват първите сили на сценичното изкуство у нас. Многобройните представления и рецензии в специализираните издания доказват разбирането, което срещат произведенията. Драматургичният анализ на Пейо Яворов, направен на пиесата „Дяволът“ от Ференц Молнар, издава тънката му чувствителност за посланието на Другия.

Писателят Генчо Христов спира вниманието си на големия романтик Михай Вьорьошмарти и споделя творческото си вълнение като преводач на някои от най-хубавите стихове на поета.

Своеобразна изповед на преводача е и статията „Модерна чувствителност – модерна идея“, която известният наш литературен критик

и историк, но и преводач Чавдар Добрев посвещава на творчеството на Ендре Ади. Особено ценни са страниците, посветени на библейските мотиви в стиховете на Ади. Тук ясно се открояват мъките на преводача, както и необходимостта от много висока ерудиция, за да бъде разчетено цялото многообразие от теми и мотиви, което се крие в оригиналната творба.

Сава Сивриев от Шуменския университет разказва за своята среща с писателя Петер Естерхази и прави кратък анализ на романа „Спомагателни глаголи на сърцето“.

В споменатите статии сме свидетели на доста различни почерци. От финия есеизъм на Чавдар Добрев през анализизма на Пенка Ватова до многофункционалното изследване на Ласло Бедеч откриваме различни възможности за четене на Другия. При това става дума не за отделни изблици на естетическо чувство, а за последователен интерес към унгарската поезия, проза и драматургия, както доказва и Пламен Дойнов в „Унгария/България: четене на другия“. Неговият предговор към изданието, посветено на българската критика за унгарските книги в периода 2000–2010 г., е представяне на една антология, която включва 48 аналитични рецензии, публикувани главно във вестниците „Култура“ и „Литературен вестник“.

С удоволствие прочетох и есето „Сближаване на Изтока и Запада в Естергом“ на преводача Тошо Дончев, директор на Унгарския културен институт в София. Той разказва за посещение в Унгария на главата на Българската православна църква патриарх Максим и за необходимостта да бъде намерено вярното съответствие на изгълнените със значима лексика разговори. Не мога да не възпроизведа едно изречение от този текст: „Преводаческата интелигентност крие възприемчивост, бърз усет за същественото и отлична памет, асоциативност и голяма креативност.“ Целият том „Преводът и унгарската култура“ категорично доказва това твърдение и ни убеждава,

че у нас съществува сериозна преводаческа школа, която превръща чуждата култура в достойние за нашия мислещ читател.

Тук е мястото да споделя възхищението си от сериозната редакторска работа, която е извършила Йонка Найденова. Всички унгарски имена са съответно транскрибирани, постига се впечатление за единостиле на сборника, още повече, че навсякъде бележките под линия и в края на статиите са уеднаквени, цитатите – визуално открити, използваната литература е прегледна. Това улеснява четенето, поставя акценти, а в немалко случаи се търси и връзка между отделните публикации и поставените там проблеми.

На темата за „езика посредник“ е посветил статията си „Есперантото като международен език“ писателят Георги Михалков, който говори за своето запознанство с унгарската литература.

Особено ме впечатли една статия, която доказва какво изкуство е преводът, как човек трябва да вади вода от девет кладенеца, за да достигне до истината. Етнологът унгарист Джени Маджаров пише „За превода на името Шарколия на унгарски език“. Той търси обяснението за произхода на прозвището на знаменития кон на Крали Марко както в българската езиковедска литература, така и в близкостоящата до владенията на героя Шар планина. Отличното му познание на балканските култури, на историята на региона го отвежда до различни допускания, за да стигне до откритието, че вероятно става дума за огнен, бърз кон, своеобразен змей. От една страна, ни е интересно да следим мислите на етнолога, от друга, си представяме какво е бремето на преводача, който никога не бива да се задоволява с най-лекото решение, а трябва дълго да търси в етимологията на думите, в историческото им звучене, за да достигне до истината, която пък ще го приближи максимално до Другия.

Й. Найденова проявява определен интерес към унгарската национално

облагрена лексика, към унгарските реалии, възприемани като културни маркери за чуждостта, както и за познавателния и вътрешно-емоционалния свят на унгарците въобще. В статията си „Превод на реалии“ с подзаглавие „Унгарската пуста в българските преводи на Шандор Петьофи“ изследователката отделя особено внимание на една реалия, която е символ на географското и духовното пространство, на историята и културата на Унгария. Паралелно с изследването на понятието в художествените преводи, сме свидетели на своеобразен литературоведски анализ на лириката на Шандор Петьофи, като се убеждаваме в потенциала на българския език да представи непознати страни от чуждата действителност.

Следват езиковедските изследвания, също с важно значение за теорията и практиката на превода, още повече, че става дума например за спецификата на „Поздравите в речта на българи и унгарци“ – тема на Савелина Банова. Възможностите, които ни представя авторката, са нюансирани, тя е била лекторка по български език в Сегадския университет, където изготвя през втората половина на 90-те години първото съпоставително изследване на етикетните форми на българи и унгарци.

Макар и тясноспециализирана, статията на Милена Славчева от Института по информационни и комуникационни технологии при БАН интригува с очергания „Семантичен модел на рефлексивни по форма глаголи в българския език и техните унгарски еквиваленти“, част от наскоро защитен дисертационен труд. Няма съмнение, че с тези форми се изразява широк спектър от нюансирани значения в различните езици. Пълна симетрия между форма и значение няма между езиците, поради което от практическа гледна точка е важно подробно да бъдат изследвани и посочени еквивалентните единици в избраните двойки езици.

Следващите три статии са на университетски преподаватели от Софийския университет с интерес

повече към езика и неговото преподаване.

В статията си „За някои прояви на езиков контакт“ Ина Вишеградска изследва специфичната проява на вплитане на думи и изрази в езиково хомогенен текст, които остават външни от ситото на превода, т.е. те лексикално не са асимилирани в текста.

Индра Маркова разглежда паронимните форми в унгарския език в статията си „Граматика и превод“. Некоректността на превода, произтичаща предимно от недоброто познаване на граматиката на оригиналния език, е важен проблем, с който преводачите се сблъскват всекидневно.

Така достигаме до „Преводът – средство и цел в обучението на студентите унгаристи“ от Лиляна Лесничкова, която споделя вижданията си, свързани с изучаването на унгарски език, но наблюденията ѝ могат да помогнат на всеки, който се е заел да преподава теория и практика на превода. Започва се с превеждането на отделни изречения като метод за затвърждаване на граматиката и лексиката. Постепенно се преминава към превод на адаптирани текстове като средство за развитие на преводачески умения.

На спецификата на художествения превод с оглед на специализираната терминология в него е посветила текста си „Научен дух в литературата – три произведения от трима унгарски автори“ Стефка Хрусанова, която се опира върху своя преводачески опит.

Последната, но не по-значение статия е от Сабина Павлова от Института за български език при БАН „Унгарско-български речници и справочници“, която разказва за упорития си труд над академичен речник с около 60 000 думи, работата над който започва през 1986 г. Като редакторка и лингвистка Павлова е създала поради липса на средства това издание не е видяло бял свят и до наши дни, а то се чака с огромен интерес и у нас, и в Унгария.

Томът завършва с подготвена от Йонка Найденова библиография

за „Унгарската книга в България“ в периода 2001–2011 г., която чрез „нишки“ както към критическите отзиви през периода, така и към вече осъщественото представя общо 117 издания. Стореното никак не е малко, отпечатването и преводите са подпомогнати от унгарски институции и фондации, на първо място от фондация „Унгарска книга“ и от Дома на преводачите в Балатонфюред.

Другото приложение, достъпно в интернет пространството, ни напомня за необходимостта от унгарско-български речници и представя усилията на специалността „Унгарска филология“ към Софийския университет за подготвяне на обща и

специализирана унгарска лексика. Оформена в поредица („Унгарски тетрадки“), тя е и своеобразна заявка за по-нататъшното представяне на актуални разработки на преподавателите от специалността. Привличайки и студенти, те са се насочили за начало към темата „Растения“, направили са глосар, който няма аналог.

В заключение не мога да не изтъкна голямото значение на сборника „Преводът и унгарската култура“ за осмислянето на образа на Другия, за разширяването на познанията ни по история, теория и практика на превода, разбираан в най-широкия смисъл като пренос на култури.

ГЕОРГИ ЦАНКОВ